

nr. 404 van de lijst te schrappen. Zo is er nog veel meer te schrappen en te kuisen. Hoeveel meer, weet ik niet, want ik heb maar een steekproef genomen, een zo verdrietig stemmende bezigheid, dat ik er spoedig mee opgehouden ben.

Aart de Groot

J. Vree, *De Groninger Godgeleerden. De oorsprongen en de eerste periode van hun optreden (1820 - 1843)*. Uitgeversmaatschappij J.H. Kok-Kampen, 367 blz., f 65,—

In deze theologische dissertatie biedt de schrijver ons een duidelijk en nauwkeurig beeld van het ontstaan en de ideeënwereld van de Groninger Godgeleerden. Deze laatste benaming werd door de Groningers zelf gebruikt. De schrijver sluit zich daarbij aan. Hij doet daarmee recht aan wat de theologen Hofstede de Groot, Pareau en Van Oordt en hun vrienden bedoelden. Niet alleen in de naamgeving geschiedt dit, maar heel de studie door treft ons de opzet om de Groningers, hun doen en denken, te beschrijven met behulp van het materiaal waarin zij zichzelf presenteerden. In zekere zin is dit niet een boek slechts over de Groninger theologen geworden, het is ook een boek van hen geworden, geschreven door iemand die gaandeweg meer en meer zich in hun wereld heeft kunnen en willen inleven.

De studie put uit allerlei bronnen, die uitgaan boven de geschriften, die meestentijds in dit verband werden geraadpleegd. Ik denk aan de werken van Heerspink en Sepp, ook aan de studie van J. Huizinga en vooral aan het veel geciteerde werk van Hofstede de Groot zelf: *De Groninger Godgeleerden in hunne eigenaardigheid* (1855). Vree streefde naar een systematisch bronnenonderzoek, dat hem in staat zou stellen om een historisch overzicht te bieden van het optreden der Groninger theologen. Inderdaad is de systematiek van zijn bronnenonderzoek prijzenswaardig. Dit geldt de breedheid waarop hij zich heeft ingesteld. Hij betreft in zijn studie niet eerder gepubliceerde correspondentie. Hij maakt gebruik van zo veel geschriften van de Groningers als hem maar mogelijk was en hij speurt in de literatuur van de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw naar reacties, die hun gedachten opriepen zowel ter rechter als ter linker zijde. Hij blijkt thuis te zijn in de theologische tijdschriften van die dagen en vermeldt de inhoud van de recensies die naar aanleiding van de publicaties der Groningers verschenen. Op deze wijze valt er een tot nu toe ongekend licht op sommige aspecten van hun theologie, die daardoor toch wel anders overkomt dan wij tot nu toe gedacht hadden. Dat hun theologie teamwork was, was niet onbekend. Maar dat, ondanks de praktische doelstelling ervan, zoals bij Hofstede de Groot blijkt, de eigenlijke consistente systematiek bepaald werd door Pareau, trad nog niet eerder zo duidelijk in het licht.

Wie het boek leest kan aanvankelijk menen dat hem het verhaal wordt verteld van een aantal theologen, die geen helderheid en vastheid meer konden vinden in de overgeleverde theologie. Zij gaan zelf op zoek en doen de